

Rebecka Lettevall

En kritik av det kosmopolitiska förnuftet?

Om samtidsrelevansen av Kants kosmopolitism

Abstract

Cosmopolitanism is a value-loaded concept that seems to become popular in intervals. The latest cosmopolitan period started after the end of the Cold War and the breakdown of the Soviet Union and concentrated mostly on aspects such as "a new world order", and often with reference to Kant. It might be questioned if the cosmopolitan period still exists. Here it is suggested that a historical understanding of cosmopolitanism together with experience from later social and political experiences might give a new perspective on the difficulties of creating a better world in a Kantian sense, including cosmopolitan education. Considering its history and taking concern of experience Kant's cosmopolitanism still is relevant, not least in its broader sense.

Keywords

Critical cosmopolitanism, education, human rights, subjectification, paideia, justice, political community

Mot slutet av 1900-talet, då Kalla krigets slut och upplösningen av Sovjetunionen ledde till vad som ibland kallats en ny global världsordning, blev det åter aktuellt inte minst i akademiska sammanhang diskutera, analysera och propagera för ett kosmopolitiskt ideal, en världsmedborgarskapstanke. Flera engagerade röster höjdes i diskussionerna, och definitionerna av kosmopolitism var snart lika många som dess förespråkare.¹ Ofta hänvisades också till filosofen Immanuel Kants (1724-1804) kosmopolitism som formulerats ungefär tvåhundra år tidigare med starkt inflytande från såväl antika tänkare som den samtida diskussionen. Kants kosmopolitism angavs ofta som en startpunkt för kosmopolitismen. Ett par decennier efter kosmopolitismens senaste eufori är den globala situationen återigen annorlunda. I en värld där motsättningar mellan nationer, stater eller olika grupper blivit allt mer framträdande verkar det angeläget att försöka hitta övergripande och gemensamma lösningar på globala problem. Samtidigt förefaller det ofta som om problemen inte går att lösa på detta sätt. De teoretiska diskussionerna om kosmopolitism har liksom dess empiriska förutsättningar förändrats.

Frågan är hur relevant Kants kosmopolitism är idag. Kan vi via den finna stöd för att utveckla möjligheten att lösa vår tids stora frågor? För att resonera kring dessa frågor behö-

1 Till de som varit som varit särskilt tongivande hör Sheila Benhabib, Georg Cavallar, Frances Cheneval, David Held, Jürgen Habermas, Pauline Kleingeld, Martha Nussbaum, Steven Vertovec, etc.

Rebecka Lettevall, Södertörn University, Sweden

E-mail: rebecka.lettevall@sh.se

Studier i Pædagogisk Filosofi | www.ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/spf | ISSN nr. 22449140

Årgang 4 | Nr. 2 | 2015 | side 81-93

ver vi enas om en definition av kosmopolitism, vilket inte är det enklaste. Begreppet har en form som leder tanken till att det rör sig om en -ism, en ideologi eller ett sammanhängande tankesystem. Så är dock inte fallet: Snarare är det ett kärn som kan fyllas med allt möjligt innehåll och som kan stå i olika relationer till liknande begrepp som internationalism, transnationalism, globalism och globalisering. Begreppet rör sig över vida fält – det kan handla om exempelvis sociologi, kulturteori, pedagogik och filosofi. Det används ibland även som begrepp synonymt med global rättvisa, internationell rättvisa eller universell moral.² I anknytning till detta vida fält blir det relevant att ställa frågan: Kan vi finna en kritik av det kosmopolitiska förnuftet? Om den frågan kan besvaras så bör vi också kunna avgöra hur relevant Kants kosmopolitism är idag.

Kants kosmopolitism och upplysningens nyckelbegrepp

Det är inte många filosofer förunnat att ha utövat lika stort inflytande över den västerländska filosofiska traditionen som Immanuel Kant. Genom sin kritiska filosofi där han utforskat gränserna för människans förmåga till kunskap förändrade han grundförutsättningarna på ett sådant sätt att det efter Kant knappast går att ägna sig åt filosofi utan att känna till honom. Hans filosofi liknas ofta vid ett arkitektoniskt system där delarna och helheten är ömsesidigt beroende av varandra. De delar av denna arkitektoniska byggnad som ofta erkänts som minst färdigkonstruerad är de smärre skrifter där frågor om samhällets utveckling och historiens gång behandlas. Det har hävdats att dessa frågor inte var så angelägna för Kant eftersom de inte utsatts för någon omfattande kritisk undersökning av honom. Men oavsett hur betydelsefulla de var för Kant så har de varit inflytelserika inom idéhistorien, och nu senast i det sena 1900-talets och tidiga 2000-talets diskussioner om kosmopolitism och världens organisering.

Att kosmopolitism uppfattas som vagt, inte minst hos Kant, hänger delvis samman med den språkliga konstruktionen som lätt leder till en för-förståelse av kosmopolitismen som ett sammanhängande teoretiskt system. Men liksom fred är kosmopolitism ett begrepp som använts på så många sätt över tid och över rum att det knappast går att definiera på ett tillfredsställande sätt. I stället ligger dess styrka i att vara ett öppet begrepp. Även Kant använder begreppet på olika sätt och förändrar dessutom delvis sin position över tid. I boken *Kant and cosmopolitanism* visar Pauline Kleingeld på de många olika aspekter av kosmopolitism som Kant hade att förhålla sig till i det sena 1700-talets Tyskland och hur de på olika sätt medverkade till att utveckla hans teori. Hon hävdar att Kant modifierar sin ståndpunkt i flera frågor i samband med att han utvecklar den kritiska filosofin.³ Den bestod av såväl moraliska, politiska och rättsliga aspekter som ekonomiska, kulturella och

2 T.ex. Charles Jones, *Global Justice: Defending cosmopolitanism* (Oxford: Oxford UP 2001).

3 Pauline Kleingeld, *Kant and Cosmopolitanism: The philosophical ideal of world citizenship*, (Cambridge: Cambridge UP, 2012). Kleingeld har sedan 1990-talet i ett flertal artiklar behandlat frågorna, men jag väljer här att referera endast till den senare boken.

psykologiska perspektiv. Kleingeld visar hur den centreras kring en universell moralisk kosmopolitisk gemenskap, som tillåter kulturell mångfald vilken hon anses grundas i att Kant betraktar alla subjekt som likvärdiga medlemmar, eller medborgare, oavsett exempelvis nationalitet, religion eller språk.⁴ Hon visar också hur Kant byter ståndpunkt i flera frågor i samband med utvecklingen av den kritiska filosofin.

I sin omfattande undersökning *Kant's Embedded Cosmopolitanism* (2015) har Georg Cavallar visat på komplexiteten i Kants kosmopolitism liksom att den förekommer i olika former i flera delar av hans arkitektoniska filosofi.⁵ Cavallar har föreslagit att Kants kosmopolitism är ett omfattande system där begreppet är dynamiskt och inbäddat i den övriga filosofin. Cavallar hävdar att den politisk-rättsliga och moraliska kosmopolitism som vanligen är den som lyfts fram av samtida uttolkare bör förstås utifrån det dynamiska kosmopolitismbegrepp som Kant utarbetar och som är en komplicerad väv omfattande inte bara rätt och etik, utan även exempelvis kultur, samhälle och utbildning. Människan har en plikt att utveckla sitt kosmopolitiska sinne så att det avspeglar sig i samhällets organisering. En viktig del i detta framkommer i synen på uppfostran, utbildning och bildning, där Kant ju menar att människan är kultiverad och civiliserad men ännu inte moraliserad. När hon blir det så blir det också möjligt att organisera samhället enligt kosmopolitiska ideal.⁶

Kants kosmopolitism kan således, liksom mycket annan kosmopolitism, verka lite undflyende och vag. Men det ligger i själva kosmopolitismens idé ända sedan kyniker och stoiker började använda begreppet: redan där förekom en mångfacetterad betydelse. Detta innebär dock inte att begreppet i sig är förvirrat, utan snarare att det verkar omöjligt att ge en tydlig och uttömmande definition av kosmopolitism, trots att kosmopolitism ibland behandlas på detta sett. Ett sådant analytiskt tillvägagångssätt för definition skulle antagligen ta död på många av de förhållningssätt som kallas för kosmopolitiska, så att de därmed skulle bortdefinieras. Dagens användning av begreppet måste även det kunna förstås som svårt och kanske till och med olämpligt att tillskriva en fixerad definition eftersom det förändras kontinuerligt beroende på kontexten. Det som först kan missförstås som vaghet i Kants kosmopolitism kan i stället visa sig vara en nyanserad innebörd av begreppet.

Eftersom Kants kosmopolitism fortfarande, eller snarare återigen, är en del av den aktuella debatten så är det meningsfullt att känna till hur han positionerade sig liksom den kontext i vilken han verkade. Kants kosmopolitism var en produkt av 1700-talskosmopolitismen. Det har hävdats att kosmopolitismen under 1700-talet var ett nyckelbegrepp och att världsmedborgare blev ett av upplysningens slagord.⁷ Till denna epoks syn på kosmo-

4 Kleingeld, *Kant and Cosmopolitanism*, 14. Det finns naturligtvis mycket att säga om detta, exempelvis om hur ett subjekt definieras, men det är inte ämnet för denna artikel.

5 Georg Cavallar, *Kant's embedded cosmopolitanism: History, philosophy and education for world citizens*, (Boston: De Gruyter, 2015).

6 Georg Cavallar, "Cosmopolitanisms in Kant's philosophy", *Ethics & Global Politics*, 5:2 (2012), 95-118, doi: 10.3402/egp.v5i2.14924.

7 A. Horstmann, "Kosmopolit, Kosmopolitismus", in J. Ritter, K. Gründer (red.) *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, bd 4:1159, (Basel, 1972).

politiken hörde oftast uppfattningen att en världsmedborgare också var en europé, och att dessa världsmedborgare hade en gemensam historia och berättelse.⁸ Under upplysningen formuleras således bilden av kosmopoliten som en europé, en föreställning som frodas starkt även under 2000-talet. Detta ingår i en kritik av det kosmopolitiska förnuftet.

I Kants 1790-talskontext ingick även det antika arvet som en väsentlig och levande del. Kants kosmopolitism har starka naturrättsliga drag och innehåller element av stoicistiskt naturrättsligt tankegods. Det första kända tillfälle där kosmopolitbegreppet användes var av kynikern Diogenes från Sinope i antikens Grekland. Som svar på frågan om var han hörde hemma lär han ha utbrustit att han var världsmedborgare, kosmopolit, och att hela världen var hans hem. Hans uttalande har tolkats som, eller kanske snarare travesterats till, att en kosmopolit är en person som befinner sig bortom världsliga tillfälliga politiska gränser, som stadsstater i detta fall. Oavsett om Diogenes är skyldig till detta uttalande eller ej så utgör det en del av kosmopolitismens idéhistoria. Källan nedtecknades först flera hundra år senare av Diogenes Laertius.⁹ Diogenes från Sinope sägs också ha ignorerat samhällets moraliska överenskommelser och därigenom chockerat omvärlden, vilket kan förstås som en arrogans gentemot andra människors integritet. Redan från början verkar kosmopolitbegreppet således omfatta det vida spektrum som det fortfarande gör. Det första exemplet ovan visar hur en människa står utanför den allmänna politiska överenskommelsen och samtidigt har ett värde som människa bortom dem, ett förhållningssätt som är naturrättsligt grundat på samma sätt som mänskliga rättigheter är det. Det andra exemplet påminner å andra sidan om 1700-talets kosmopolit eller världsman, som kunde resa jorden runt och överlägset cyniskt anse sig vara förmer än andra och även strunta i medmänniskors integritet, preferenser, traditioner och dolda koder och ständigt framhäva sig själv och sina egna nycker. Idén levde vidare bland grekiska och romerska stoiker och framträdde som en etisk idé med universella naturrättsliga anspråk, en tolkning som varit betydelsefull för kosmopolitismen.¹⁰

Den cyniske 1700-talskosmopoliten kunde vara en person som Fougeret de Monbron, en resenär som benämnde sig själv kosmopolit och som i första hand var intresserad av sina egna upplevelser och erfarenheter, även när de skedde på bekostnad av andra människor, och med kyniska drag.¹¹ Figuren har mycket gemensamt med Zygmund Baumanns turist, en person som ständigt är i rörelse och aldrig kommer fram, en person som lever sitt liv som i en bubbla där endast det sipprar in som turisten väljer att låta sippra in.¹² Hela hållningen innebär ett avståndstagande från tid och rum, ett postmodernt tillstånd utan riktning, men även ett amoraliskt förhållningssätt till världen. 1700-talskosmopolitismen omfattade även bildningsresor och andra former av resande. Men kosmopoliten under upplysningen

8 Karen O'Brian, *Narratives of the Enlightenment: Cosmopolitan history from Voltaire to Gibbon*, (Chicago: Chicago UP, 1997) 1-21, doi: 10.1017/CBO9780511519079.

9 Diogenes Laertius, *Lives of eminent philosophers*, Vol II, trans. R.D. Hicks, (Cambridge: Cambridge UP, 1925).

10 Se t.ex. Martha C. Nussbaum, "Kant and Stoic Cosmopolitanism" i *Journal of Political philosophy*, 5: 1 (1997), 1-25.

11 Fougeret de Monbron, *Le cosmopolite ou le citoyen de monde*, (London, 1761).

12 Zygmund Baumann, *Globalization: The human consequences* (Cambridge: Polity Press, 1998).

var inte enbart en självcentrerad rotlös individ med distanserat och kyligt förhållningssätt till omvärlden.

Kosmopolitismen omfattade ett mer stoicistiskt förhållningssätt enligt vilket mänskligheten var en helhet där delarna var beroende av varandra och där det främmande och avvikande sågs som olika uttryck av denna mänsklighet. Denna humanistiska hållning värderade således människan som något särskilt. I kraft av att vara människa fick individen en unik plats och vissa rättigheter som ofta utgick från ett naturrättsligt resonemang, ett synsätt med rötter i antiken enligt vilket människan har en naturlig värdighet och vissa okränkbara rättigheter vars grund ofta förklaras vara att människan med sitt förnuft har erhållit denna särställning. Genom att på detta sätt se det universella i människan blev humanismen och kosmopolitismen nära förbundna.

Det kan hävdas att Kants kosmopolitism försåg 1700-talskosmopolitismen med en teoretisk grund.¹³ Enligt Kant är kosmopolitismen i slutändan ett förhållningssätt, eller en inställning, som medför att människor vill, och har den moraliska skyldigheten att, verka för en kosmopolitisk värld i uttryckets vidaste bemärkelse, omfattande ett intresse för det främmande men också ett moraliskt ställningstagande och en rättighetstanke som påminner om universella mänskliga rättigheter.¹⁴ Det är just den tredje definitivartikeln i *Om den eviga freden* (1795) som här är särskilt intressant för att uttolka Kants kosmopolitism. Som en del av planen för den eviga freden introducerar Kant vad han kallar en kosmopolitisk rätt. Den lyder: "Världsmedborgarskapsrätten ska vara begränsad till vad som gäller för den allmänna gästvänskapen".¹⁵ Han utvecklar med att förklara ett den allmänna gästvänskapen snarare är att betrakta som en besöksrätt, eller rätten för en främmande besökare att inte bli behandlad fientligt när hen besöker någon annans territorium, åtminstone så länge som hen själv förhåller sig fredligt. Hen kan till och med avvisas, så länge som det inte sker med någon omedelbar fara för hens liv. Detta är som synes en ganska svagt definierad kosmopolitism, och ett av Kants syften verkar ha varit att skydda icke-europeiska områden från alltför exploaterande kolonialism. Kan avslutar den tredje definitivartikeln med en kraftfull utveckling av besöksrätten:

Jordens folk har nu nått så långt (i trängre och vidare mening) i sin samhörighet, att en rättskränkning på en plats på jorden upplevs av alla. Därför är idén om ett världsmedborgarskap ingen fantastisk eller bisarr rättsföreställning utan en nödvändig komplettering av såväl stats- som folkrättens oskrivna lagar. Den blir på så sätt en universell människorätt. Det är blott under denna betingelse, som vi kan smickra oss med att vi bit för bit närmar oss den eviga freden.¹⁶

13 Francis Cheneval: *Philosophie in weltbürgerlicher Bedeutung: Über die Entstehung und die philosophischen Grundlagen des supranationalen und kosmopolitischen Denkens der Moderne* (Basel: Schwabe, 2002).

14 Cavallar, "Cosmopolitanisms".

15 Immanuel Kant *Om den eviga freden*: Övers. Alf W. Johansson, (Stockholm: Rabén Prisma, 1996 [1795]), 69.

16 Kant, *eviga freden*, 72.

Kant tillskriver här kosmopolitismen en rättslig status genom att koppla den till stats- och folkrätten, och det måste betraktas som ett tydligt ställningstagande för universella mänskliga rättigheter liksom av hävdandet av mänskligheten som en enhet, där alla delar är lika viktiga. Denna universella människorätt kompletterar de oskrivna lagarna och bör således förstås som morallagen. Samtidigt som Kant lyfter fram kosmopolitismens rättsliga nödvändighet, tillskriver han den också den universella människorätt som bör vara ungefär detsamma som morallagen. För att kunna leva upp till den behöver människorna som individer formeras, utbildas, bildas.

Den kosmopolitism Kant företräder framstår således som i grunden en etisk sådan, med rättighetsanspråk. Men han förespråkar även en federation mellan fria stater. Denna federation har ibland tolkats som en världsfederation, men den ska enligt Kant inte uppfattas som en universell folkstat. Federationen krävs för att staterna inte ska befinna sig i samma laglösa förhållande till varandra som individerna i ett naturtillstånd. Den politiska kosmopolitismen kräver världsomspännande politiska institutioner, och här är Kant inte tydlig med hur en sådan skulle kunna se ut. Möjligen beror oklarheten i Kants syn på detta på att han nyanserade sin uppfattning över tid då han i *Om den eviga freden* presenterar idén om ett förbund mellan stater.¹⁷ Enligt Kleingeld var Kant stark motståndare till en universell världstat för att försvara federationstanken där federationen består av flera stater. En sådan utveckling bör inledas med ett lösare förbund av stater som med tiden övergår till en internationell federation.¹⁸ Det är denna politisk-rättsliga läsning av Kant som dominerar vår tids syn på hans kosmopolitism.

Den läsningen av Kant bör i linje med att morallagen lyfts fram i den tredje definitivartikeln kompletteras med ett perspektiv på hur den ska kunna utvecklas eller förtydligas. Enligt den omfattande kosmopolitism som Kant förespråkar och den frihet han tillskriver människan, så behöver hon bildas för att ha möjlighet att förverkliga kosmopolitismen. Förmågan att skilja gott från ont har med människans frihet att göra, och för att den ska utvecklas är pedagogiken avgörande.¹⁹ För att uppnå det högsta goda, behöver människorna enligt Kant sträva efter det goda ur ett perspektiv bortom individens, och det är i detta som det universella mänskliga goda tar sig uttryck.

Kants förhoppning är att människorna, som är långt ifrån att vara perfekta rationella varelser, ska sträva mot att uppnå en moralisk fulländan. Genom historien har människorna enligt Kant utvecklats till att få förmågan att vara kultiverade och civiliserade, men bör fortsätta sträva mot moralisering, vilket är den moraliska fulländan som enligt Kant även kan betraktas som människans slutmål. Människan kan endast bli människa genom uppfostran, menar Kant.²⁰ Människan äger autonomi och behöver därför ta ansvar för sin

17 Kant, *eviga freden*, 65f.

18 Kleingeld, *Kant and Cosmopolitanism*, 40-71.

19 Immanuel Kant, *Om pedagogik*, övers. Jim Jakobsson, (Göteborg: Daidalos, 2008 [1803]). Cavallar, *Kant's embedded cosmopolitanism*.

20 Kant, *Om pedagogik*, 9.

moraliska utveckling. För att nå denna moraliska fulländan är således formering, fostran och utbildning de medel som står till buds, och den omfattas även av en kosmopolitisk inställning.²¹

Utifrån den förnyade aktualitet Kants kosmopolitism fått på senare år har vi hittills lyft fram delar av den idéhistoriska kontext i vilken han var verksam. Med utgångspunkt i den rättsliga tolkningen i *Om den eviga freden* såg vi hur den är nära förknippad med en människosyn som inte alltid förekommer i diskussionen.

Kosmopolitismens renässans kring 1990 – och sedan

I anknytning till järnridåns sammanbrott och den eufori som uppstod inför den världsomfattande förändringen så hänvisades det från flera håll till att en ny världsordning uppkommit. Ett slut på Kalla krigets blockpolitik öppnade onekligen för nya möjligheter att se på världen och starka förhoppningar väcktes inför sådant som ett slut på kapprustning och utveckling av massförstörelsevapen liksom en jämnare fördelning av jordens resurser. Det låg nära till hands att utveckla kosmopolitiska teorier. Kosmopolitismens idémässiga koppling till en universalism blev också en del av den förenklade världsbilden. Det sena 1900-talets återuppväckta kosmopolitiska ideal framfördes ofta med hänvisning till Kants filosofi, men inte alltid med någon djupare analys av den. En del betraktade utvecklingen som ett Historiens slut där den ena kraften vunnit över den andra, och i den historiska situationen, som i viss utsträckning även sammanföll med tvåhundraårsjubileet av Kants stundom förtalade lilla fredsskrift blev den i stället en gemensam referenspunkt vars idéer inte längre ansågs akterseglade.²² Ett fönster mot framtiden tycktes stå öppet, och de västerländska idéerna om mänskliga rättigheter, demokrati och till och med en världsmedborgarskapstanke hamnade på agendan på ett annat sätt än vad som varit möjligt tidigare, vilket märks exempelvis genom den starkare roll som Europarådet fick som rådgivare vid upprättandet, i vissa fall återupprättandet, av författningar till de nya demokratiska staterna i Europa.

Den tyske sociologen Ulrich Beck (1944-2015) utarbetade en inflytelserik teori om risk-samhället redan på 1980-talet. Han menade att globaliseringen var ett faktum som innebar att den nationella politiken inte längre räckte till, och att det därmed uppstått behov av att utveckla en politisk ordning som sträckte sig bortom det egna landets gränser.

Mot bakgrund av risksamhället utvecklade Beck senare en kosmopolitisk teori, vad han kallade en reflexiv eller realistisk kosmopolitism.²³ Beck hävdade att världen nått ett kosmo-

21 Cavallar, "Cosmopolitanisms" och Klas Roth, "A cosmopolitan design of teacher education and a progressive orientation towards the highest good", *Ethics & Global Politics*, 5:4 (2012), 259-279, 268f.

22 Se t.ex. Jürgen Habermas, David Held och andra i James Bohman och Matthias Lutz-Bachmann (red.) *Perpetual Peace: Essays on Kant's cosmopolitan ideal* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1997) eller Daniele Archibugi och David Held (red.) *Cosmopolitan democracy: An agenda for a new world order* (Cambridge: Polity press, 1995).

23 Se t.ex. Ulrich Beck, *Den kosmopolitiska blicken, eller: Krig är fred*, övers. Urban Franzén, (Göteborg: Daidalos, 2005) samt U. Beck och Natan Szneider "Unpacking Cosmopolitanism for the social sciences", i Beck och Szneider (red.)

politiskt tillstånd som måste förstås med kosmopolitisk metodologi. Han menade att det vuxit fram en global transformering av moderniteten som kräver att humaniora och samhällsvetenskaperna omformas. Samhället och politiken kan inte längre förstås utifrån ett nationalstatsperspektiv, utan kräver en kosmopolitisk blick. En sådan kosmopolitism skulle inte vara normativ utan mer pragmatiskt inriktad. Tillsammans med David Held utvecklade Beck även en teori för ett kosmopolitisk världspolitiskt system där nationalstatens betydelse tonades ner.

Flera samhällsvetare involverades i den kosmopolitiska diskursen, och vad som kom att kallas ny kosmopolitism (new cosmopolitanism) utvecklades genom inte bara David Held och Ulrich Beck, utan även Daniele Archibugi, Edgar Grande, Gerard Delanty för att nämna några. Gemensamt för dem är att studera samtiden från ett perspektiv som inte väljer mellan det nationella och det globala utan i stället ser dem som sammantvinnade, eller som söker analysera dem bortom dessa två perspektiv.

Men järnridåns fall och sovjetimperiets sammanbrott innebar inte historiens slut. Krig, konflikter och andra former av antagonism upphörde inte utan blossade upp på nytt i nya skepnader. Några händelser under början av 2000-talet kan tyckas särskilt betydelsefulla för synen på utvecklingen av kosmopolitismen. Följden av attackerna mot USA den 11 september 2001 efter vilka den amerikanske presidenten förklarade krig mot terrorismen har antagligen bidragit till utvecklingen av en ökad global polarisering och fragmentisering. Utvecklingen av sociala medier och användningen av Internet är idag en central del av samhället som inte förutsågs av många, bland annat för att sprida opinion, information och propaganda globalt och omedelbart. Det var inte bara akademien som intresserade sig för kosmopolitismen – många tröstlösa och uthålliga ansträngningar för att skapa en gemensam europeisk identitet inom Europeiska unionen har visat sig relativt fruktlösa.²⁴ Kosmopolitism har kanske blivit en eurocentrism? Även flyktingsituationen har förändrats genom att stora grupper försöker ta sig över land och hav för att finna asyl i Europa. Det finns de som hävdar att 2015 års flyktingströmmar till Europa för alltid kommer att förändra kontinenten. Samtidigt som det akademiska intresset för kosmopolitismen varit betydande och globaliseringen som en del av varje människas vardag så har även dess motsatser blivit tydligare på flera håll. Parallellt med en strävan efter att finna likheter har andra verkat för att lyfta fram det unika eller särskiljande – och ibland i en sådan utsträckning att militanta nationalismen utvecklas. Nya vågor av intolerans mot det avvikande, främlingsfientlighet och även rasism växer fram, och en eurocentrism verkar paradoxalt nog stärkas utåt samtidigt som den försvagas inåt. Dessa omständigheter leder oss fram till frågan: Vad är relevant i Kants kosmopolitism idag?

British Journal of Sociology 57 (2006), 1-23, ett specialnummer om kosmopolitism.

24 Johan Fornäs, *Signifying Europe*, (Bristol: Intellect, 2012).

Relevansen av Kants kosmopolitism idag

Under de senaste decenniernas intresse för kosmopolitism har begreppet utvecklats till att omfatta en global världsordning, ett moraliskt ställningstagande, multikulturalism och elitism lika väl som ett förhållningssätt eller en inskränkt världsbild. Teorier om kosmopolitism kritiserar ofta för att sakna trovärdighet inför hur de ska kunna förverkliga det kosmopolitiska idealet. Det anses vara alltför avlägset för att kunna vara något annat än en dröm. Kant fastslår inledningsvis när han diskuterar den kosmopolitiska rätten att det inte handlar om filantropi utan om rätt. Samtidigt begränsas inte kosmopolitism till att vara ett rättsligt begrepp. Ovan har vi sett hur sociala och politiska omständigheter blir en del av diskussionen om kosmopolitism. Vad får det för konsekvenser för relevansen av Kants kosmopolitism idag?

När nationalism tenderar att ta plats som en allt starkare samhällssyn leder det ofta till att kosmopolitismen erkänns mindre betydelse. Så var fallet efter 1700-talskosmopolitismens glansdagar, som ju följdes av en period då nationalismen växte sig allt starkare inom Europa. De senaste decenniernas utveckling visar att samtidigt som globaliseringen i dess många olika former vunnit terräng så har detsamma skett med nationalism och patriotism. Även under Kants dagar verkar omständigheterna ha varit liknande, men med den skillnaden att under 1700-talet ansågs inte patriotism och kosmopolitism som oförenliga, utan snarare som två sidor av samma mynt där patriotismen eller det partikuljära gav rötter till kosmopolitismen eller det universella.²⁵

Det ligger nära till hands att se brister i Kants kosmopolitism vad gäller dess relevans idag. En viktig aspekt gäller just människosynen som Kant lyfter fram i bland annat den pedagogiska aspekten av kosmopolitism. Det råder dessutom osäkerhet kring om Kant tillskriver alla individer samma värde som människor.²⁶ För att bli medborgare behöver man nämligen uppfylla de naturliga egenskaperna att varken vara barn eller kvinna. Detta krav lämnas utan vidare argumentering, vilket är anmärkningsvärt när det gäller Kant. Detta antyder att Kants tid på många avgörande sätt skiljer sig från vår tid. Det visar också att det Kant anser vara universella sanningar eller värden inte alls är universella utan synnerligen kontextberoende i tid och rum. Ett annat historiskt faktum som Kant inte kunnat erfara gäller nationalstaten, som sedan Kants dagar har utvecklats till den viktigaste politiska enheten där medborgarskapet garanterar rättigheterna, och den är inte identisk med Kants Rousseauinspirerade republik. Enligt inte bara Kant reglerar statsrätten medborgarskapet och folkrätten världsmedborgarskapet. Kan den som inte uppbär medborgarskap trots detta vara världsmedborgare?

En kraftig kritik av världsmedborgarskapet, eller rätten till mänskliga rättigheter, för den som inte innehar ett medborgarskap formuleras av Hannah Arendt (1906-1975):

25 Pauline Kleingeld, "Kant's Cosmopolitan Patriotism", i *Kant-Studien* 94 (2003), 299-316.

26 Kleingeld, *Kant and Cosmopolitanism*, 181-83.

“If a human being loses his political status, he should, according to the implications of the inborn and inalienable rights of man, come under exactly under the situation for which the declaration of such general rights provided. Actually the opposite is the case.”²⁷

Hon kallar formuleringen av deklARATIONERNA om människans rättigheter mot slutet av 1700-talet för en vändpunkt i historien som börjar med att människan själv och inte gud eller historien var rättens ursprung. Men då denna universalism mer eller mindre sammanföll med uppkomsten av nationalstater blev det universella medborgarskapet i mänsklighetens rike olyckligt sammankopplat med ett partikuljärt medborgarskap i en nationalstat, ofta uppkommen som en del av ett folks emancipation och på ett sätt som uteslöt minoriteter. För minoritetsgrupper och andra statslösa visade det levda livet att förlusten av medborgerliga rättigheter också innebar förlusten av mänskliga rättigheter. De olika sätt på vilka man försökte lösa denna situation under mellankrigstiden misslyckades enligt Arendt, på grund av att de inblandade var internationella jurister utan politisk erfarenhet: vad hon kallar för ”professionella filantroper” stöttade av professionella idealister.²⁸ I stället borde de personer som förlorat sina rättigheter ha varit involverade. Men, hävdar Arendt, även om det verkar råda enighet om att dessa personer förlorat sina mänskliga rättigheter så verkar enighet inte råda kring vilka rättigheter de medborgarskaplösa förlorade då de förlorade sina mänskliga rättigheter. Först förlorade de sina hem, vilket inkluderade även hela den sociala strukturen som omgav dem, särskilt som det därefter föll sig omöjligt för dem att skapa nya hem.

“Nobody had been aware that mankind, for so long a time considered under the image of a family of nations, had reached the stage where whoever was thrown out of one of these tightly organized closed communities found himself thrown out of the family of nations altogether.”²⁹

I samband med den förlusten förlorade de också rätten att skyddas av staten, inte bara i det egna landet utan även i alla andra länder. Därmed förlorade de rätten till rättigheter.

Arendt skriver ur ett europeiskt perspektiv efter Andra världskriget. Hon behandlar dock även förhållandena under mellankrigstiden och den situation som uppstod där efter de tre imperiernas sammanbrott då en stor mängd människor utan medborgarskap, statslösa personer, befann sig i Europa i stort sätt utan rättigheter. Hon sätter fingret på det faktum att den intima sammanflätningen mellan rätten till rättigheter och rätten att tillhöra ett organiserat samhälle uppenbarades först när miljoner människor hade förlorat denna rätt på grund av den förändrade politiska globala situationen.

27 Hannah Arendt “The perplexities of the rights of man”, i Peter Baher (ed.) *The portable Hannah Arendt* (New York: Peguin, 2003), 41.

28 Arendt, “The perplexities”, 33.

29 Arendt, “The perplexities”, 34.

Utifrån Arendts perspektiv verkar det svårt att försvara en kantiansk kosmopolitism under 2010-talet, då Europa återigen präglas av migration och flyktingströmmar från konfliktdrabbade delar av världen. Dessa personer befinner sig på sätt och vis rättsligt utanför den civiliserade och organiserade världen, vilket kan kontrasteras mot Arendts uppfattning att även totalitära stater är en företeelse inom civilisationen och inte utanför den. Arendts analys får närmast dystopiska konsekvenser, särskilt som hon som en del av sin argumentering lyfter fram det faktum att människan även utvecklat teknologi med förmåga att utplåna den organiska naturen.

Den nationella gemenskapen är föreställd och kan lätt förändras, det vet vi sedan Benedict Anderson.³⁰ Även den kosmopolitiska gemenskapen är föreställd. Ett världsmedborgarskap är onekligen för abstrakt för att kunna förstås och uppenbarligen också för att garanteras. Är det möjligt att en kritik av det kosmopolitiska förnuftet kan ge en mer positiv bild?

Om kosmopolitism definieras som närvaron av internationella och övernationella rättsligt grundade organisationer så har utvecklingen med tiden resulterat i att sådana numera existerar. Det är möjligt att dömas för brott mot mänskligheten. Det finns också flera organisationer med mål att skydda och rädda utsatta individer på olika sätt, liksom att förebygga att sådana händelser inträffar. En del av Kants förhoppning verkar ha infriats.

Ett av kosmopolitismens kärnproblem verkar onekligen vara just det som Arendt sätter fingret på: att det inte finns någon garant för rättigheter för den människa som inte tillhör en stat. Å andra sidan garanterar inte heller statstillhörighet att medborgares rättigheter skyddas: Men det finns ett flertal respekterade internationella organisationer som fokuserar på sådana fall genom att uppmärksamma omvärlden på dem.

Den politiska kosmopolitismen har visserligen utvecklats en del sedan Arendt formulerade sin kritik. Erfarenheten sedan dess har givit anledning att utveckla internationella organ. Men grundsituationen kvarstår: Det är fortfarande nationalstaten som är den grundläggande politiska organisationsmodellen. Det har den varit under lång tid, och den nationella suveräniteten medför onekligen en stor mängd problem. Med en pragmatisk inställning verkar det definitivt omständligt att bryta upp denna modell för att ersätta den med något annat. Det verkar orealistiskt att ens försöka förändra denna ordning.

Kosmopolitismen har beskyllts för att, i sin strävan att finna det som förenar, lägga locket på konflikter och spänningar, det vill säga det som splittrar, vilket medför att den medverkar till att lägga grunden för ett postpolitiskt tillstånd. Enligt Chantal Mouffe riskerar kosmopolitism att bidra till ökad populism och terrorism genom att vara alltför konsensusinriktad och därmed indirekt medverka till antagonism, ofta i moraliska termer av gott och ont, vilket väcker en lust att förgöra fienden.³¹ Enligt henne riskerar det kosmopolitiska projektet att utmytna i en världshegemoni där en makt medvetet eller omedve-

30 Benedict Anderson, *Den föreställda gemenskapen: Reflektioner kring nationalismens ursprung och spridning* (Göteborg: Daidalos, 1992).

31 Chantal Mouffe *Om det politiska*, (Stockholm: Tankekraft, 2008).

tet identifierar sina egna intressen med hela mänsklighetens. Kritiken att en kosmopolitisk världsordning riskerar leda till att en makt identifierar sina egenintressen med hela mänsklighetens utgör även grunden för den kritik som riktats mot hela upplysningstänkandet och dess universalistiska drag. Enligt samma kritik går det inte att undvika för den som talar i mänsklighetens namn utgår från en position i tid och rum, i värderingar och erfarenheter.

För tvåhundra år sedan var den politiska erfarenheten annorlunda, så Kant kan knappast lastas för bristande erfarenhet inom flera av de områden han skriver om. Varken nationalstaten eller nationalismen hade tillnärmelsevis den styrka och kraft de senare kommit att uppnå. Politiken och demokratin har under de senaste tvåhundra åren utvecklats på ett sätt som Kant inte kunnat förutse. Kosmopolitismen hos Kant är vagt formulerad, även om det går att utläsa vad som kan kallas för kosmopolitiska tankegångar implicit ur hans texter, inte minst då de kontextualiseras med hans samtida.³² Den nyanserade teori om kosmopolitism som Kleingeld tillskriver Kant är konsekvensen av att upphöja en moralisk kosmopolitism, en moralisk princip som är giltig för alla människor. Enligt Cavallar är den inbäddad i de flesta delar av Kants filosofiska system, och essensen är utbildningen eller att erhålla den kunskap som möjliggör för människan att utveckla sitt moraliska anlag till fullo. Ett sådant mål kan tyckas utopiskt.

Utifrån denna kritik kan det se ut som att det vore dags att dödförklara Kants kosmopolitism. Men låt oss först återgå till vad Kant kallar den kosmopolitiska rätten, det vill säga rätten att en person som kommer till främmande land och betar sig fredligt åtnjuter rätt att var kvar om en avvisning skulle innebära fara för personens liv. Det kan förstås som att flyktingar från krigshärjade länder har rätt att skyddas. Om en människas rätt kränks så är det samtidigt en kränkning av hela mänskligheten. Vem är det då som ska ge den främmande rätten att stanna?

Det är staten som garanterar rätten för medborgarna. I samband med att främlingsfientliga röster och dåd vunnit terräng ibland annat Europa har även ett starkt engagemang i motsatt riktning från individer och organisationer i civilsamhället varit oerhört betydelsefulla i den senaste tidens mottagande av flyktingar i Europa. Ett engagemang där personer ger bort sin tid och sitt överflöd för att bidra till att skapa värdigare mottagande av flyktingar växer fram vid sidan av kritiska röster från motståndare. Är det möjligen detta som är den moraliska kosmopolitismen? Engagemanget har präglats av entusiasm, och just en sådan entusiasm har Kant lyft fram i sin skrift *Streit der Fakulteten* (1798), där han i avsnittet om den filosofiska fakultetens strid med den juridiska ställer frågan om det finns någon tendens till att den moraliska utvecklingen hos mänskligheten som helhet bevisligen utvecklas. För att lösa detta menar han att man behöver söka ett tecken, ett historietecken, som skulle kunna visa denna tendens.³³ Ett sådant tecken tycker han sig själv se i sin egen tid, nämligen i den entusiasm som många åskådare till franska revolutionen ger uttryck för.

32 Detta är vad Kleingeld försöker göra i sin bok.

33 Immanuel Kant "Der Streit der Fakultäten", i Wilhelm Weischedel (red.) *Immanuel Kant, Schriften zur Anthropologie, Geschichtsphilosophie, Politik und Pädagogik 1* (Frankfurt am Main: Suhrkamp 1977), 261-393, 357 (A 142).

Idag ger många personer uttryck för entusiasm när det gäller att hjälpa flyktingar och *sans-papiers* och där sociala medier spelar en stor roll för att sprida kunskap om situationen. Kanske Kant skulle förstå den entusiasmen som ytterligare ett tecken på människornas moraliska utveckling. Den kosmopolitiska rätten är hos Kant svag, men om den sätts i sammanhang med hur en rättskränkning av en person drabbar hela mänskligheten blir den betydligt starkare. Om nationalstater inte alltid kan garantera statslösa personers mänskliga rättigheter så är entusiastiska människor inom civilsamhället kanske det näst bästa, om vi fortfarande tror på möjligheten att låta människor leva ett värdigt liv. I väntan på utvecklingen av ett rättssystem som omfattar även kosmopolitisk rätt eller som kan garantera mänskliga rättigheter oberoende av medborgarskap, eller för den delen en kosmopolitisk utbildning, kan denna kosmopolitiska kungstanke – kanske först formulerad av Kant – vara en grund att bygga vidare på. Och även om vi inte kan veta om en sådan värld vore möjlig kan vi i kantiansk anda handla *som om* den vore så.